

"İQTİSADI İSLAHATLAR" elmi-analitik jurnal

**RUSİYA-UKRAYNA
MÜNAQİŞƏSİNDƏN İRƏLİ GƏLƏN
ÇAĞIRIŞLAR FONUNDA
AZƏRBAYCANIN KƏND
TƏSƏRRÜFATI VƏ ƏRZAQ
MƏHSULLARI İLƏ TƏMİNATININ
GÜCLƏNDİRİLMƏSİ VƏ
İXRAC BAZARLARININ
DİVERSİFİKASIYASI
MƏSƏLƏLƏRİ
№ 2 (3)**

**i.ü.f.d Firdovsi FİKRƏTZADƏ,
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin direktoru,
İqtisadi İslahatlar ETİ-nin doktorantı**

Rusiya-Ukrayna münaqişəsindən irəli gələn çağırışlar fonunda Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə təminatının gücləndirilməsi və ixrac bazarlarının diversifikasiyası məsələləri

İ.ü.f.d Firdovsi FİKRƏTZADƏ,
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin direktoru,
İqtisadi İslahatlar ETİ-nin doktorantı

XÜLASƏ

Rusiya və Ukrayna Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə xarici ticarətində əhəmiyyətli paya malikdir. Bu ölkələr arasında münaqişənin uzanmasının Azərbaycanın müvafiq ərzaq məhsulları ilə təminatına və aqrar məhsulların ixracına bir sıra potensial təsirləri yarana bilər. Bu məqalədə də Rusiya-Ukrayna münaqişəsindən irəli gələn çağırışlar nəzərə alınmaqla Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə təminatının daha da gücləndirilməsi və ixrac bazarlarının diversifikasiyası məsələləri ilə bağlı orta və uzunmüddətli dövrü əhatə edən məsələlər araşdırılmışdır. Müəllif tərəfindən orta və uzunmüddətli dövrdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə təminatının gücləndirilməsi və ixrac bazarlarının diversifikasiyası ilə bağlı təkliflər irəli sürülmüşdür

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, ərzaq məhsulları, xarici ticarət, idxal, ixrac, diversifikasiyası.

GİRİŞ

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə xarici ticarətində Rusiya və Ukrayna əhəmiyyətli paya malikdir. Xüsusilə də Rusiya Azərbaycandan ixrac olunan kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üçün əsas bazardır.

Regionda hərbi-siyasi vəziyyətin gərginləşməsinin, təbii olaraq, Azərbaycanın müvafiq ərzaq məhsulları ilə təminatına və aqrar məhsulların ixracına bir sıra potensial təsirləri vardır. Bu baxımdan müvafiq kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə idxalın əvəz edilməsi tədbirlərinin intensivləşdirilməsi və ixrac bazarlarının diversifikasiyası çağırışları Rusiya-Ukrayna münaqişəsi fonunda daha da aktuallaşmışdır.

Əslində, ölkənin bir sıra kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları (xüsusilə də buğda, bitki yağları xammalı, şəkər xammalı, yem xammalı və s.) üzrə yerli istehsalın artırılması, habelə ilkin kənd təsərrüfatı məhsulları ixracında mütləq üstünlük təşkil edən MDB ölkələrindən kənar bazarlar hesabına diversifikasiyası Rusiya-Ukrayna münaqişəsindən əvvəl də geniş müzakirə olunan məsələlər idi. Bununla bağlı aparılan təhlillər göstərirdi ki, müvafiq məhsullar üzrə həm idxaldan asılılığın, həm də məhdud coğrafiyada ixrac bazarından asılılığın təbii resursların məhdudluğu, logistika imkanları və formalaşmış bazar şərtləri kimi bir sıra obyektiv səbəbləri də mövcuddur.

Bu baxımdan regionda baş verən münaqişə ilə bağlı yaranan böhranın daha da kəskinləşdirdiyi çağırışlara qarşı həm də yuxarıda qeyd olunan obyektiv səbəblər kontekstində uzunmüddətli baxış müəyyən olunmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dünya bazarında müxtəlif səbəblərdən baş verən böhranlar daimi prosesdir və nisbi olaraq qısamüddətli dövrü əhatə edir. Buna görə də qısamüddətli böhran dövrünün çağırışları altında uzunmüddətli inkişaf perspektivləri ilə əlaqələndirilməyən və mövcud potensialı tam şəkildə nəzərə almadan hansısa yanaşmanın və ya müvafiq qərarların qəbul olunması arzuolunmaz nəticələr verə bilər.

Eyni zamanda, onu da nəzərə almalıyıq ki, ölkədə 30 ilə yaxın bir dövr ərzində həm aqrar sahədə, həm qida sənayesində, həm də müvafiq təchizat sahələrində istehsal və xidmət fəaliyyətləri tam olaraq özəl sektor tərəfindən həyata keçirilir. Bu dövr ərzində ölkədə bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında formalaşan dövlət tənzimlənməsi, o cümlədən dövlət dəstəyi mexanizmləri də özəl sektorun ehtiyacları əsasında mütəmadi şəkildə təkmilləşdirilib və bu

proses hazırda da davam edir. Yəni kifayət qədər uzunmüddətli dövr ərzində, hansısa ərzaq məhsulunun yerli istehsalının həcmnin daxili tələbata uyğun səviyyəyə çatmaması, yaxud da ixrac bazarlarımızın daha geniş coğrafiyanı əhatə etməməsi kimi məsələlərə, həm də özəl sektorun nöqteyi-nəzərindən yanaşılmalıdır.

Qeyd olunanlar nəzərə alınmaqla bu məqalədə Rusiya-Ukrayna münaqişəsindən irəli gələn çağırışlar da nəzərə alınmaqla Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə təminatının daha da gücləndirilməsi və ixrac bazarlarının diversifikasiyası məsələləri ilə bağlı orta və uzunmüddətli dövrü əhatə edən məsələlər əhatə olunmuşdur.

MÜNAQİŞƏNİN DÜNYA ƏRZAQ BAZARINA TƏSİRİ

Məlum olduğu kimi, Rusiya və Ukrayna bir sıra kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə qlobal bazarda əhəmiyyətli paya malikdirlər. Rusiya və Ukrayna dünyada ciddi payı olan taxıl və günəbaxan istehsalçılarıdır, xüsusilə region bazarında soyanın əsas təchizatçılarıdır. Günəbaxan yağının qlobal ixracının 80%-i, buğda ixracının 29%-i, qarğıdalı ixracının 19%-i, quş əti ixracının 4%-i, soya və soya şrotunun 3-4%-i, həmçinin gübrə ixracının 16%-i bu ölkələrin payına düşür (üstəlik Belarus da qlobal gübrə bazarında əhəmiyyətli paya malikdir).

Buna görə də, regiondakı hərbi-siyasi vəziyyətin təsiri ilə Rusiya və Ukraynanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə istehsal və ixracında qeyri-sabitliyin yaranması, habelə formalaşmış logistika şəbəkələrinin fəaliyyətində pozuntuların yaranması bütün dünyada müvafiq məhsulların qiymətinin daha da bahalaşmasını şərtləndirmiş, xüsusilə qlobal buğda bazarında kəskin böhran baş vermişdir.

Qeyd edək ki, 2007-2008-ci illərdəki qlobal maliyyə böhranı dövründə dünya buğda bazarında da yaşanan nisbətən qısamüddətli böhrandan sonrakı dövrlər ərzində kiçik istisnalar olmaqla 2021-ci ilə qədər ciddi böhran baş verməmişdir. 2007-ci ilin sentyabr ayından başlayaraq dünya bazarında buğdanın qiymətində baş verən kəskin artım, 2008-ci ilin fevral-mart aylarında o dövr üçün tarixi rekord olan 390-400 ABŞ dolları/ton səviyyəsinə qədər yüksəlmiş, lakin aprel ayından etibarən qiymətlər enməyə başlamış, oktyabr ayında böhrandan əvvəlki səviyyəyə qədər azalmışdır [11].

2020-ci ildən etibarən COVID-19 pandemiyası səbəbindən tətbiq edilən karantin rejimlərinə görə təchizat zəncirlərində baş verən pozulmalar, üstəlik iqlim dəyişikliyinə yaratdığı fəsadlara görə əsas ixracatçı ölkələrdə istehsal göstəricilərinin azalması səbəbindən, xüsusilə də 2021-ci ilin əvvəlindən başlayaraq dünya buğda bazarında qiymət artımı baş verdi. Ən böyük buğda ixracatçısı Rusiyanın müvafiq ixraca tətbiq etdiyi məhdudlaşdırıcı tədbirlərə görə qiymət artımı ardıcıl şəkildə davam etdi. Dünyanın ən böyük ixracatçıları qrupuna daxil olan Rusiya ilə Ukrayna arasında baş verən münaqişə səbəbindən isə qlobal bazarda buğdanın ixrac qiymətləri qısa müddət ərzində 2022-ci ilin fevral ayındakı 320-340 ABŞ dolları/ton səviyyəsindən martın əvvəlində, xüsusilə də ABŞ birjalarında fjučers müqavilələri üzrə 530-540 ABŞ dolları/ton səviyyəsinə qədər yüksəldi. Yeni məhsul mövsümünün başladığı dövrdə, yəni iyun ayında buğda qiymətləri hələ də 400-450 ABŞ dolları/ton civarında oldu.

Dünyanın əsas günəbaxan istehsalçıları olan Rusiya və Ukrayna arasındakı konflikt fonunda son aylarda günəbaxan yağının da qiyməti kəskin bahalaşmış. Əvvəlki aylarda bahalaşma əsasən təklifin azalması ilə bağlı olsa da, may-iyun aylarında günəbaxan yağının qlobal kotirovkaları son rekord səviyyələrdən düşüb. Bu, logistik çətinliklər səbəbindən Ukraynada ehtiyatların artmaqda davam etməsi ilə əlaqədar olub.

İyunun 23-nə olan məlumata görə, günəbaxan yağının iyul tədarükünün qiyməti (FOB Qara Dəniz limanları) 1590 dollar/ton olub [6]. Lakin qiymətlərin yenidən artacağını təxmin etmək olar. Belə ki, Rusiya iyulun 1-dən günəbaxan yağının ixrac rüsumunu tona 525 dollardan 560 dollara qaldıracaq. İyulda günəbaxan yağının indikativ qiyməti də 1750 dollar/tondan 1800 dollar/tona yüksələcək. Bununla yanaşı, Rusiya yay sonuna qədər günəbaxan yağının ixrac kvotasını 400 min ton artırmaq niyyətindədir. Sentyabrın 1-dək davam edəcək kvotanın hazırkı həcmi 1,5 milyon tondur [7].

Həmçinin proqnozlara görə, bu il Rusiyada günəbaxan istehsalı ötən illə müqayisədə 400 min ton azalaraq 15,25 milyon ton təşkil edəcək.

Baxmayaraq ki, Ukrayna 2021/22 mövsümünün əvvəlindən (1 sentyabr) bu il iyunun 20-dək təxminən 895 min ton günəbaxan ixrac edib və bu, 2020/21 mövsümünün 10 ayı ilə müqayisədə 5 dəfə çoxdur, bu ölkədə də günəbaxan istehsalı xeyli azalacaq. Belə ki, Ukrayna bu il 4,7 milyon hektar sahədə günəbaxan əkib ki, bu da ötən ilin əkini ilə müqayisədə 29% azdır. İlk qiymətləndirmələrə görə, bu il ölkədə günəbaxan istehsalı təxminən 10 milyon ton olacaq ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 39% az olmaqla son 10 ilin ən minimum məhsulu ola bilər [8].

Dünya Bankının hesabatına görə, 2022-ci ilin 1-ci rübündə qlobal gübrə qiymətləri ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 10% artıb. Lakin ilin sonuna kimi bu seqmentdə 70% səviyyəsində qiymət artımı gözlənilir. Belə dinamika istehsal xərclərinin artması, geosiyasi amillər və Çində ticarət məhdudiyətləri ilə şərtləndirilir [9]. Habelə Rusiya və Belarus gübrələri üçün dünya bazarına ixrac logistikası çətinləşib, digər istehsalçı ölkələrdə isə gübrə enerji daşıyıcılarının qiyməti artdığına görə bahalaşır.

Baxmayaraq ki, Rusiya gübrəsinin ixracı birbaşa sanksiyalar altında deyil, cari ilin yanvar-aprel aylarında bu ölkədən mineral gübrə ixracı əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 19% azalıb, aprel ayında isə azalma daha çox - 41% olub [10].

AZƏRBAYCANIN ƏRZAQ MƏHSULLARI İLƏ TƏMİNATINA TƏSİRLƏR

2021-ci ildə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə idxalının 773,4 milyon dolları və ya təqribən 35%-i Rusiyanın, 236,5 milyon dolları və ya təqribən 11%-i Ukraynanın payına düşüb.

Cədvəl 1.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, ərzaq məhsulları və gübrə idxalında Rusiya və Ukraynanın payı (2021-ci il)

İdxalda əsas məhsullar	Rusiyanın payı	Ukraynanın payı	Cəmi
Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları - cəmi	34.8%	10.6%	45.4%
Buğda	95.0%	-	95.0%
Xam günəbaxan yağı	99.9%	-	99.9%
Hazır günəbaxan yağı	90.1%	2.2%	92.3%
Qarğıdalı dənisi	54.0%	2.6%	56.6%
Qarğıdalı yağı	49.1%	1.6%	50.7%
Quş əti	17.0%	66.0%	81.0%
Kartof	15.6%	1.9%	17.5%
Soya şrotu	11.0%	26.0%	37.0%
Soya paxlası	-	53.0%	53.0%
Süd məhsulları	11.0%	13.6%	24.6%
Siqaret	17.3%	82.0%	99.3%
Mineral gübrə	70.0%	0.5%	70.5%

Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi[4].

Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycana bir sıra ərzaq məhsullarının idxalında Rusiya və Ukrayna dominant mövqeyə malikdir. Bu məhsullardan xüsusilə buğda, günəbaxan və qarğıdalı yağı (həmçinin xammalı) idxalında Rusiya və Ukraynadan asılılıq ciddi şəkildə olmaqla yanaşı, bütövlükdə ölkənin bu məhsullar üzrə özünü təminatmə səviyyəsi kifayət qədər aşağıdır. Quş əti, kartof və süd məhsulları üzrə isə ölkənin özünü təminatməsi məqbul səviyyədə olduğundan, bu məhsullar üzrə Rusiya və Ukraynadan asılılıq ciddi bir əhəmiyyət kəsb etmir. Həmçinin ölkənin

özünü təminatmə səviyyəsinin aşağı olduğu soya xammalı ilə təminatda daha çox Cənubi Amerika ölkələri əsas paya malikdir.

Rusiya-Ukrayna münaqişəsinin təsiri ilə qlobal ərzaq bazarında böhranın daha da dərinləşməsindən keçən dövr ərzində Azərbaycanın idxaldan asılı olduğu məhsullar üzrə təminatında ciddi bir problem yaranmadı. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə 2022-ci ilin birinci rübünün yekunlarına həsr olunan müşavirədə hökumət rəsmilərinin məruzələrində qeyd olunduğu kimi, ölkədə əsas ərzaq məhsulları üzrə kifayət qədər ehtiyatların formalaşdırılması təmin olundu [1].

Qeyd edək ki, bu ehtiyatların formalaşdırılması prosesi dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizminə əsaslanmaqla, qida sektorunda fəaliyyət göstərən sahibkarlara dövlət tərəfindən müvafiq dəstəyin verilməsi hesabına həyata keçirildi. Həmçinin minimum istehlak səbətinə daxil olan, əhali tərəfindən gündəlik istifadə olunan 12 əsas məhsul üzrə həm qiymətlərin, həm də anbarlardakı ehtiyatların gündəlik monitorinqi aparılmaqla yanaşı, bu məhsulların ixracının "Minimum istehlak səbətinin tərkibinə daxil olan bir sıra əsas ərzaq mallarının və onların istehsalında istifadə olunan malların ölkə ərazisindən aparılmasının tənzimlənməsinə dair tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 103 nömrəli Qərarına əsasən tənzimlənməsi mexanizmi də yaradıldı. Qərara əsasən 28 qrup ərzaq mallarının və onların istehsalında istifadə olunan malların gömrük ərazisindən aparılması ölkədə mövcud olan ehtiyatlar və əhalinin müvafiq mallarla qısamüddətli dövrdə təminatı ilə bağlı proqnoz əsas götürülməklə yalnız İqtisadiyyat Nazirliyinin rəyi əsasında həyata keçirilə bilər [2].

Eyni zamanda, qlobal ərzaq bazarında yaşanan böhran, o cümlədən ərzaq qiymətlərində baş verən bahalaşmanın mənfi təsirlərinin qismən də olsa kompensasiyası məqsədilə ölkəyə idxal olunan bir sıra ərzaq məhsullarının və xammalların gömrük rüsumundan azad edilməsi [5], xüsusilə də müvafiq məhsulların idxalının ƏDV-dən azad olunması [3] ilə bağlı qərarlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Şübhəsiz ki, qlobal ərzaq bazarında yaşanan böhran, o cümlədən ərzaq qiymətlərində baş verən bahalaşma ölkəmizdə də ərzaq qiymətlərindəki artıma öz təsirlərini göstərdi. Bununla belə, müasir dövrdə BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) tərəfindən ərzaq təhlükəsizliyinin konsepsiyasının 3 elementindən biri olan ölkədə ərzağın fiziki mövcudluğu tələbinin qlobal ərzaq böhranı şəraitində də təmin edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qiymətlərin artımı şəraitində əhalinin bütün qruplarının ərzağa iqtisadi əlyetərliliyi məsələsi, yəni FAO-nun yanaşmasına görə ərzaq təhlükəsizliyi üzrə digər bir element isə əhalinin sosial müdafiəsi tədbirlərinin effektivliyinin təhlili əsasında müəyyən olunur.

Ümumiyyətlə 2022-ci ildə həm də Rusiya-Ukrayna münaqişəsinin təsiri ilə kəskinləşən qlobal ərzaq böhranı şəraitində yaşanan təcrübə göstərdi ki, yerli istehsal potensialının gücləndirilməsi ilə yanaşı, ölkədə ərzaq məhsulları ehtiyatlarının saxlanması üzrə infrastrukturun mövcudluğu və qida sənayesi üzrə yaradılan baza da ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Belə ki, torpaq resurslarının məhdudluğu və təbii-iqlim şərtlərinin əlverişli olmaması səbəbindən yerli fermerlər tərəfindən zəruri həcmdə və ya keyfiyyətdə, həmçinin sərfəli qiymət şərtlərinə uyğun səviyyədə ölkədə istehsal oluna bilməyən buğda, şəkər və bitki yağları xammalı, yem xammalı və s. məhsullar daha əlverişli şərtlərlə idxal olunaraq ehtiyatlar yaradılır, emal olunur və hətta ixrac edilir.

Yəni ölkənin iqtisadi gücü, o cümlədən istehlak gücü yetərli olarsa hətta ən böhranlı şəraitdə belə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi təmin edilmiş olur.

AZƏRBAYCANDAN KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARININ İXRACINA TƏSİRLƏR

2021-ci ildə **Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə ixracının 591.2 milyon dolları və ya 53%-i Rusiyanın, 20.7 milyon dolları və ya 1.9%-i Ukraynanın payına düşüb.**

Cədvəl 2. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ixracında Rusiya və Ukraynanın payı (2021-ci il)

İxracda əsas məhsullar	Rusiyanın payı	Ukraynanın payı	Cəmi
Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları - cəmi	53.5%	1.9%	55.4%
meyvə-tərəvəz	87.0%	2.3%	89.3%
o cümlədən			
faraş kartof	96.0%	2.6%	98.6%
pomidor	98.3%	0.5%	98.8%
alma	97.0%	0.1%	97.1%
xurma	93.0%	6.7%	99.7%
nar	91.0%	6.7%	97.7%
fındıq ləpəsi	43.4%	0.2%	43.6%
çay	4.7%	24.8%	29.5%

Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi [4].

Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ixracında (xüsusilə də faraş tərəvəz və meyvə məhsulları üzrə ixracda) Rusiya böyük paya malikdir (kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları qrupunda əhəmiyyətli paya malik olan fındıq və pambıq xammalı, habelə bitki yağları və şəkər ixracında digər ölkələrin payının yüksək olmasına görə bu qrup üzrə ümumi ixracda Rusiyanın payı təqribən 54% təşkil edir).

Qeyd edək ki, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixracında Rusiya bazarının payının yüksək olması, tarixi ənənələrlə yanaşı, həm də digər 2 obyektiv səbəbə görədir: i) Rusiya dünyanın ən böyük kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları idxalatçısı olan ölkələrdən biridir [12] (Rusiya müvafiq məhsulların idxalının həcminə görə dünya üzrə 13-cü ölkədir, o cümlədən tərəvəz üzrə 13-cü, meyvə üzrə 7-ci böyük idxalatçı ölkədir); ii) kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ixracı üzrə kifayət qədər cəlbedici olan Rusiya bazarına Azərbaycandan ixrac həm də logistika baxımından sərfəlidir.

Ümumiyyətlə, dünya təcrübəsi göstərir ki, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə ixracda o cümlədən, müvafiq sahədə Azərbaycanla oxşar ixrac strukturu olan Özbəkistanın ixracında region ölkələri üstün paya malikdir. Məsələn, aparılan təhlillər göstərir ki, Özbəkistanın tərəvəz ixracında digər qonşu ölkələr olan Qazaxıstan 20%, Pakistan 19%, Çin 13%, Əfqanıstan 11%, Qırğızıstan 9% paya malik olmaqla, Rusiya 17% paya malikdir. Oxşar olaraq Özbəkistanın meyvə ixracında isə Qazaxıstan 28%, Qırğızıstan 24%, Çin 3%, Ukrayna 2% paya malik olmaqla, Rusiya 32% paya malikdir.

Göründüyü kimi, Özbəkistanın digər qonşu ölkələrə ixrac imkanının olması bu ölkəni dünyanın ən böyük bazarlarından biri olan Rusiya bazarından ixrac asılılığını azaltmağa imkan verir. Özbəkistandan fərqli olaraq Azərbaycanın digər qonşu ölkələri olan Gürcüstanın bazarı kiçikdir (bu bazarda Türkiyə və İran da aktiv iştirak edir), İranla Azərbaycanın aqrar sahədə idxal-ixrac strukturu oxşardır, Ermənistanla sülh müqaviləsi bağlanmayıb, həm də bu bazar da çox kiçikdir. Başqa sözlə, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsulları ixracında dünyanın ən böyük bazarlarından biri olan qonşu Rusiya bazarının payının yüksək olmasının obyektiv səbəbləri də vardır. Xüsusilə də özəl sektorun nümayəndələri ilə aparılan müzakirələr göstərir ki, iqtisadi siyasət qərarları mütəxəssisləri və ya müstəqil ekspertlərdən fərqli olaraq, onlar Rusiya bazarını həm qiymət, həm də xüsusilə logistika baxımından daha sərfəli bazar hesab edirlər. Yəni hər il milyonlarla dollar həcmində məhsul ixrac edən sahibkarların, ixrac prosesinin oyunçularının hələ ki, Rusiyadan kənar ixrac bazarına daxil olmaqla bağlı ciddi bir təşəbbüsləri (epizodik hallar

istisna olmaqla) müşahidə olunmur. Hələ əksinə, yenə də iqtisadi siyasət qərarları mütəxəssisləri və müstəqil ekspertlərin Yaxın Şərq, Körfəz bazarlarına daxil olmaqla bağlı çağırışlarından / istəklərindən fərqli olaraq, yerli sahibkarların müraciətləri / istəkləri əsasında bu bazarlardakı əsas iştirakçılardan olan Türkiyə və İrandan Azərbaycana tərəvəz idxalına ciddi məhdudiyət qoyulub, yəni ki, yerli sahibkarlar heç daxili bazarda belə bu ölkənin məhsulları ilə rəqabət aparmırlar. Aydın məsələdir ki, daha çox bazarlara çıxış, qlobal bazara daha geniş inteqrasiya, yəni bizim üçün aktual olan ixrac bazarlarının diversifikasiyası prosesi qarşılıqlı olaraq daxili bazarın da sərt qorunması siyasətinə tamamilə fərqli yanaşma tələb edir. Qeyd edilənlərlə yanaşı, istənilən halda orta və uzun müddətli dövr üçün Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixrac coğrafiyasının genişləndirilməsi, bununla yanaşı həm də ixracın strukturunun məhsullar üzrə diversifikasiyası aktualdır. Hesab edirik ki, ixracın strukturunun məhsullar üzrə diversifikasiyası bazarların coğrafi strukturunun da genişləndirilməsində müsbət təsirə malik olacaq.

TÖVSIYƏLƏR

Ərzaq təminatının dayanıqlılığının daha da artırılması ilə bağlı aşağıdakı istiqamətlərdə görülən tədbirlərin intensivləşdirilməsinə ehtiyac var:

■ Ölkənin xüsusilə buğda, bitki yağları xammalı, yem xammalı və şəkər xammalı ilə özünütəminatmə səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi üçün kiçik və orta təsərrüfatların dəstəklənməsi siyasəti davam etdirilməklə yanaşı, iri təsərrüfatların malik olduğu resursların səfərbər olunması üçün yeni təşviq mexanizmlərinin yaradılması. Bu çərçivədə xüsusilə müasir (pivot) suvarma sistemlərinin təqribən 200 min hektara qədər genişləndirilməsi aktualdır;

■ Yem xammalı və əlavələrinin, gübrələrin, toxumların və digər müvafiq istehsal vasitələrinin idxalına və satışına vergi güzəştlərinin verilməsi siyasətinin orta müddətli dövr ərzində davam etdirilməsi;

■ Buğda ehtiyatlarının stabil və çevik şəkildə olması üçün bu ehtiyatların dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizmi əsasında yaradılması, həmçinin idxal mənbələrinin əhəmiyyətli paya malik olduğu yem xammalı üzrə də ehtiyatların yaradılmasının təşviq edilməsi;

■ Ölkədə buğda ilə yanaşı kartof, soğan və süd üzrə tədarük-intervensiya mexanizminin formalaşdırılması, həmçinin kartof və qismən də soğan ehtiyatlarının yaradılması üçün özəl sektor tərəfindən soyuducu anbarların qurulmasının təşviqi siyasətinin davam etdirilməsi.

Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixracın diversifikasiyası məqsədilə aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin görülməsinə ehtiyac var:

■ Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixracın strukturunun məhsullar üzrə də diversifikasiyasında iki istiqamət nəzərə alınmaqla: i) ixrac yönümlü istehsal sahələri kimi ölkənin dünya bazarında əhəmiyyətli paya malik olduğu fındıq, nar və xurma (karalyok) istehsalının artırılması; qurudulmuş və dondurulmuş meyvə-tərəvəz istehsalının artırılması;

■ Dünya təcrübəsi, habelə ölkəmizin aparıcı rolu ilə formalaşan regional logistika infrastrukturunu nəzərə alınmaqla, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsulları ixracında digər böyük region ölkəsi kimi Türkiyə ilə yeni əməkdaşlıq formatının yaradılması imkanlarına baxılması (məsələn, MDB ölkələri ilə olduğu kimi, Azad Ticarət Sazişi rejiminin tətbiq olunması);

■ Avropa və Körfəz bazarlarına ixracın təşviq edilməsi məqsədilə bu bazarların tələbinə uyğun sertifikatlaşdırmanın təmin edilməsi üçün institusional sistemin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, müvafiq sertifikatlaşmaya dəstək mexanizminin yaradılması.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə bu ilin birinci rübünün yekunlarına həsr olunan müşavirə keçirilib
<https://president.az/az/articles/view/55780>
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin "Minimum istehlak səbətinin tərkibinə daxil olan bir sıra əsas ərzaq mallarının və onların istehsalında istifadə olunan malların ölkə ərazisindən aparılmasının tənzimlənməsinə dair tədbirlər haqqında" Qərarı
<https://e-qanun.az/framework/49310>
3. "İdxalı əlavə dəyər vergisindən azad edilən xammal və materialların siyahısı"nın təsdiqi və "İdxalı əlavə dəyər vergisindən azad edilən xammal və materialların siyahısı"nın təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 2 noyabr tarixli 1654 nömrəli Fərmanının ləğv edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.
<https://president.az/az/articles/view/56600>
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi.
<https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/xarici-ticaretin-veziyyeti-haqqinda>
5. "Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı.
<https://e-qanun.az/framework/2762>
6. <https://www.oilworld.ru/analytics/futureprice/331144>
7. <https://agrosektor.kz/agriculture-news/rossiya-namerena-velichit-kvotu-na-vyvoz-podsolnechnogo-masla-na-400-tysyach-tonn-do-konca-leta.html>
8. <https://www.apk-inform.com/ru/news/1527659>
9. https://1prime.ru/state_regulation/20220511/836865404.html
10. <https://www.forbes.ru/biznes/466525-pocemu-padaet-eksport-ne-popavsih-pod-sankcii-rossijskih-udobrenij>
11. <https://www.indexmundi.com/>
12. www.trademap.org

STRENGTHENING AZERBAIJAN'S SUPPLY OF AGRICULTURAL AND FOOD PRODUCTS AND DIVERSIFICATION OF EXPORT MARKETS FOLLOWING THE CHALLENGES ARISING FROM THE RUSSIA-UKRAINE CONFLICT

Firdovsi FİKRETZADE

SUMMARY

Russia and Ukraine have a significant share in Azerbaijan's foreign trade in agricultural and food products. The prolongation of the conflict between these countries may have a number of potential effects on Azerbaijan's provision of relevant food products and the export of agricultural products. Challenges arising from the Russia-Ukraine conflict are also taken into account in this article. In accordance with this, medium and long-term issues related to the further strengthening of Azerbaijan's supply of agricultural and food products and the diversification of export markets were investigated. The author puts forward proposals regarding the strengthening of Azerbaijan's supply of agricultural and food products and diversification of export markets in the medium and long term.

Keywords: *agriculture, food products, foreign trade, import, export, diversification..*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 07.06.2022

Çapa qəbul olunub: 01.07.2022